GAN ANTON VASSALLO

Studju ta' Ġ. Cassar Pullicino

"E qualche suon s'aggira
Per questo scoglio che dall'onde è cinto,
Scossa tuttor la lira
Par che risponda in sua favella onesta
Al genio ed alla man del vate estinto".

(Prof. G. Corleo: *In morte del Dr. G. A. Vassallo*).

Illum li l-letteratura tagħna tinsab mibnija fuq is-sod, b'ħafna poeti u prożaturi jsebbħu l-ġnien tal-kitba Maltija, aktarx li ħadd ma jgħaddilu minn moħħu li jieqaf ftit u jmur lura bil-ħsieb għal dak iż-żmien, daqs mitt sena ilu, meta f'Malta kien għad m'għandniex letteratura kif nifhmuha llum. Għaddew wisq snin minn meta għall-ewwel darba nstemgħet l-għanja tal-Muża f'Malta, u l-ewwel għannejja tagħha ilhom li tmermru fit-trab ta' qabarhom. "Il-mejjet mal-mejjet", igħid il-Malti, u li ma kenux is-siltiet ta' poeżija li dehru fl-antoloġiji tal-Malti fi żmienna, nibża' li llum ftit wisq kienu jkunu jafu b'Ġan Anton Vassallo, Professur tat-Taljan fl-Università tagħna u l-ewwel poeta liriku bil-Malti.

Dan il-bniedem li fi żmienu kellu jduq minn tal-ewwel il-bewsa tal-Muża Maltija għex wieħed u ħamsin sena li fihom ħadem u kiteb biżżejjed biex jibqa' jissemma għall-ħidma letterarja tiegħu sew bit-taljan kemm bil-Malti. Twieled minn Vinċenz u Marija Vassallo fis-6 ta' Ġunju 1817. Ta' tlittax-il sena kien diġa' wera l-ġibda li kellu għall-poeżija, u malli ħareġ mill-iskola ta' Dun Ġwakkin Attard intefa' għall-qari tal-poeti klassiċi Taljani, tant li x-xejra li kellu għall-ittri għaġġbet lis-surmast ġdid tiegħu, Dun P.P. Psaila. F'dan iż-żmien ipprova jikteb xi poeżiji li l-biċċa l-kbira minnhom baqgħu mhux stampati, jonkella dehru bla isem u hekk għadna ma nistgħux nagħarfuhom sal-lum. Mhux kuntent b'dan, Vassallo nxteħet b'ruħu u b'ġismu għall-Latin u għal għaxar snin sħaħ dam isoff il-ħlewwa tal-Lsien tal-Lazjo minn għand surmastrijiet tajba, fosthom l-Abati Giuseppe Zammit, *Brighella*, magħruf ħafna għall-kitba tiegħu bil-Latin. Vassallo tgħallem ukoll il-Franċiż u nġibed ħafna mill-ħrejjef ta' La Fontaine u La Motto, kif ukoll l-Għarbi, li minnu kien iħobb inissel il-kliem Malti. Għal xi żmien studja wkoll l-Ingliż, li bih kien iġaħġaħ mhux ħażin.

Ft-8 ta' Jannar, 1839 beda l-kors tal-liġi fl-Università, fejn ingħażel fost sħabu għall-qawwa ta' moħħu għad li kien iżgħar minnhom fiż-żmien — ħaġa li laqtet il min kien igħallmu, fosthom Dr. Siġismondo Dimech u Ferdinando Caruana Dingli. Ħa l-lawrja fis-6 ta' Lulju, 1842 imma ma tantx wera ruħu miġbud

lejn ix-xogħol tal-Qorti, u b'sagrifiċċju ta' butu wara ftit telaq il-liġi u ntefa' għall-letteratura u għall-istorja ta' pajjiżu. Fis-sajf tal-1844 telaq għal Lixandra u dam hemm tlittax-il xahar. Imma baqa' dejjem imxennaq għal art twelidu u fl-1 ta' Settembru, 1845 ħalla l-Eġittu u reġa' lejn Malta. Fl-1850 talbuh igħallem it-Taljan fil-Liċeo, u hemm Vassallo baqa' jaħdem għal qalbu tlittax-il sena sħaħ, sakemm fit-28 ta' Diċembru, 1863 għażluh bħala Professur tal-Letteratura Taljana fl-Università ta' Malta. B'xorti ħażina ma setax idum wisq jagħti l-lezzjonijiet, għax wara ftit waqgħet fuqu bħal aljenazzjoni mentali li kien ilu li beda jħoss, u f'qasir żmien kellu jieqaf mit-tagħlim. Ħbiebu ppruvaw iderrulu u Dr. Nikol Zammit irnexxielu jehdih billi jħajru jikteb fil-ġurnal letterarju *L'Arte* (1862-1866), fejn Vassallo ħareġ bosta artikoli fuq l-istorja ta' Malta, bijografiji ta' nies Maltin magħrufa, sunetti u poeżiji u qabda *Scherzi Satirici*. Miet wara marda qalila mal-lejl tat-28 ta' Marzu, 1868, u l-għada ħaduh il-knisja tal-Karmnu, ikkumpanjat minn nies ta' kull klassi, merfugħ fuq spallejn l-istudenti tiegħu li niżżluh huma stess fil-qabar fost il-biki ta' kulħadd. Fl-4 ta' April, fil-knisja ta' Ġieżu, qaddsulu kantat — imfakkar fin-noti ta' ħabibu Dr. Paolo Nani.

Din kienet, fuq fuq, il-ħajja ta' Ġ. A. Vassallo. Billi dan il-poeta jidher li għadda ħajtu maħkum minn swied il-qalb kbir, jidhrulna f'waqthom dawn is-siltiet mill-kelmiet ta' ħabibu, it-tabib Nikol Zammit, fuq il-marda li kellu: "...... *Già da alcuni anni avea costui dato non equivoci segni di perturbamento nelle sue facoltà e nell'ordine delle sue idee: era una melanconia, un tedio della vita, affezione di breve corso e dalla quale pareva allora completamente ritornato... Non fu quella che una tregua: or son pochi mesi ricompariva nuovamente la malattia e più incalzante che prima. Triste, silenzioso, sfiduciato abbandonavasi egli a cupa mestizia... pareagli congiurato il paese come per punire la sua decadenza; quest'uomo circondato di tante simpatie, non sognava che persecuzioni... In tanta mentale prostrazione gli mancò la speranza di rialzarsi: vano era confortarlo di persuasioni; egli non intendeva più il linguaggio dell'amicizia e desolato sulla propria rovina non contemplava che l'orrore della pendente sventura... Si nutriva scarsamente, dormiva poco, non usciva di casa che per trascinarsi alla scuola che temeva abbandonare...*" (1).

---

(1) Ara *Vita ed Opera del fu Professore Dr. Gio-Antonio Vassallo per Paolo Cesareo suo allievo*, Malta, [1868], pp. 32-35. Minn dan it-ktejjeb ħadna wkoll it-tagħrif bijografiku fil-paragrafu ta' qabel. Ara wkoll *Biografia del Dr. Gio. Antonio Vassallo... scritta da Achille Ferris*, Malta, 1868, pp. 28.

Kwadru iswed ta' bniedem mifluġ mill-manija tal-persekuzjoni! Mhux l-ewwel darba li kienu ħakmuh id-dwejjaq tal-ħajja. Donnu minn kmieni kien ħass x'kellu jgħaddi minn għalih. Kien għadu żagħżugħ ta' 23 sena meta nfexx id-dwejjaq tiegħu f'dan is-sunett sabiħ bit-Taljan, miktub fl-1840, li deher wara mewtu:—

O giovanil etade, ebbra, fiorita,
Ch'in noi risvegli ogni fatal desio,
Quanto crudele omai non ti trov'io!
Quai mali per te sento, e chi m'aïta?

Al quinto lustro ancor non è mia vita,
E stanco già... e aborro il viver mio:
Vittima sono di destino rio
E 'l cuor mi strazia orribile ferita.

Un buio ingombra la mia mente: i rai
Della ragione sono foschi, tanto,
Che temo non ischiarino più mai.

Pasco sol trovo nel sospir, nel pianto;
I sogni miei sono sciagure, guai,
E parmi ovunque, ohimè! la morte accanto.

Sunett profetiku! Mhux għalxejn tliet snin wara l-istess poeta, li kien beda jinfexx fil-poeżija bil-Malti, jistaqsi f'*Iż-Żgħużija* fejn hu l-hena ta' żgħożitu u jsib li għalih iż-żgħożija kienet biss hemm u taħbit:

Għalaqt ħamsa u għoxrin sena
Jien immela fiż-żgħużija;
Iżda fejn u fejn hu l-hena?
Min jurini tiegħu t-triq?
Hemm, taħbit kienet għalija,
Li naqbiżha fis nixtieq.

Donnu għalih il-hena jinsab biss fiż-żmien ħelu tat-tfulija. Jibki dik il-ħajja ta' bla ħsieb u jgħidilha:

Int ma targa' iżjed għalija
U sal-mewt indum nibkik.

Għalxejn meta nikbru niftakru b'għafsa ta' qalb fil-ħena taż-żgħorija:

Wara l-erbatax-il sena
Dik il-ħajja kieku trid.

Għalxejn! Imma l-poeta jerġa' jdur fuq dak iż-"żmien ta' meta kont bla ħtija" u, maħkum mid-dwejjaq, igħid liż-żgħorija:

Li kont nista' nerġa' nġibek
Kieku fik irrid immut.

Xaqq dawl fuq il-bidu ta' dan id-dwejjaq u swied il-qalb tagħtina poeżija li stampa Ġuże Muscat Azzopardi ħamsin sena ilu mill-manuskritt oriġinali li wasallu f'idejh m'għand il-werrieta ta' Vassallo. Wara diżappunt li kellu fl-imħabba Ġananton qata' li poeżija aktar ma jiktibx, u fuq din l-aħħar poeżija, li kellu jkun jisimha 'Tifkir tal-Biki', ħalla miktub bit-Taljan: '*È questa l'ultima poesia che scrissi in lingua maltese; nè scriverò mai più!*' (2) Skond id-data li ġġib, i.e. 13 ta' Ġunju, 1843 jidher li Vassallo dik il-ħabta kellu 26 sena, żmien li jaqbel ma' dak li fih kiteb il-versi fuq iż-żgħożija li għadna kif slitna xi bċejjeċ minnhom. Kienu versi mqanqla, kif jidher minn dawn:—

Min kellu jgħidli, ja miskin jiena,
Li dal-mant f'qalbi jien kelli nġib!
U l-ebda fejda u l-ebda ħniena
Fl-imħabba tiegħi ma kelli nsib!

....

Qanpiena mbierka! fejn dari ħossok
Ikabbar fija kien qalb u ruħ;
Tħassarli 'l qalbi daż-żmien inħossok,
Il-ħabta tiegħek tiġbidli d-dmugħ!

....

Lilek nisthajjel nilmaħ quddiemi
Kull fejn f'għajnejja nara s-sabiħ;
Fuqek għall-ajru inxerred kliemi
Leħnek nisthajjel nisma' mar-riħ.

U f'dit-taqriqa qalbi tithenna
Iżda t-taqriqa fija ma ddum;
L-uġigħ urajha qalbi tistenna
Bil-qawwa tiegħu taqa' u ma tqum.

Bla ma nidħlu wisq il ġewwa fl-estetika tal-poeżija ta' Ġ. A.

---

(2) Ara l-ġurnal *Is-salib* tat-18 ta' Ottubru, 1901, p.2, taħt ir-ras *L'Aħħar Poesia tal-Prof. G. A. Vassallo, LL.D.* Niżżi ħajr lil ħabibi Ġużè Gatt talli għarrafni b'dil-poeżija, kif ukoll bis-sunett *Lil Missierna San Pawl* f'dil-ġabra.

Vassallo, irridu nsemmu tliet ħwejjeġ li fost l-oħrajn ispiraw il dan il-poeta — it-tlieta marbutin sfiq mal-ħajja u l-persunalità tiegħu. Waħda kienet l-imħabba għal art twelidu u għall-ġrajja tagħha li huwa fisser b'l-għanjiet sbieħ patrijottiċi, fost-hom dawk fuq *Mannarinu, La Vallette, Wignacourt, Il-Ġifen Tork,* kif ukoll dawk fuq *Il-Port ta' Malta, Bidu Malta u l-Ġens Tagħha* u *Tas-Sliema.* Imma fuq kollox dan il-patrijottiżmu, din l-imħabba taħraq lejn Malta imkien ma tidher hekk ċara, imkien ma tinsab imfissra hekk tajjeb daqs li tinsab miġbura fil-versi sbieħ ta' *Tifħira lil Malta,* li ħafna minna għadhom jiftakruha kif konna nkantawha l-iskola u li, fi żmien meta kien għad m'għandniex Innu Malti, kienet isservina bħala innu nazzjonali: (3)

Int sabiħa, o Malta tagħna,
Mhux għax Malti nfaħħrek jien;
Issemmik id-dinja kollha
Magħruf ġmielek kullimkien.

Kien l-istess patrijottiżmu li ġagħlu jishar minn jaf kemm-il lejla fuq il-karti qodma biex idomm u jikteb il-ġrajjiet tal-istorja tagħna. Imma waqt li fil-kitba tal-istorja kien marbut mill-fatti u mid-dokumenti, fil-kitba tal-versi ħass ruħu ħieles minn kull irbit, misjuq fil-għoli fuq il-ġwienaħ tal-poeżija. U għalhekk tgħidx fejn waqaf fit-tifħir ta' Malta tagħna: il-frott, il-baħar li jħaddanha, il-klima, l-insiġ ta' niesna, l-għasel ta' Malta. Qatt ma bdielu li faħħarha din il-gżira. Qatt, ħlief f'ħaġa waħda biss, li wara żmien deherlu li ma kellu qatt ifaħ-ħar, kif jidher minn dan is-sunett bit-Taljan li deher f'*L'Arte* f'Lulju tal-1864, erba' snin qabel miet:

IL CLIMA DI MALTA

Spesso ti cantai bella, nè men duole,
O patria mia, poichè io t'amo assai;
E sempre dal mio cuor dolci parole
A quanto t'appartenga, dirizzai.

(3) Is-Surmast A. Agius fl-ewwel snin ta' dan is-seklu kien niżżel il-mużika u taha lil-Professur H. Stumme, li jgħid li l-motiv huwa dak tal-kanzunetta magħrufa *I Bersaglieri* li kienu kkomponewha madwar l-1870. Ara fuq hekk il-ktieb ta' B. Ilg. u H. Stumme: *Maltesische Volkslieder* eċċ., Leipzig, 1909, p. 7.

Come amante figl'ol veggiam che suole
Vantar la madre, così te vantai;
Ma in tutto veritier, come Dio vuole,
Io nel parlar di te non mi mostrai.

Dio mel perdoni!... Finchè dissi belle
Le rose tue, caro il miele, grato
Quanto produci, vaghe le donzelle...

Non d'ssi cose d'uom egro che sogna;
Ma dissi pur tuo clima "temperato";
Dissi, per troppo amarti, una menzogna...

Is-Safar jidher ukoll li kellu influwenza kbira fuq il-kitba ta' Vassallo. Il-ħames poeżiji *L-Imsiefer, Għarus Imsiefer lill-Għarusa, L-għarusa lill-Għarus Imsiefer, Safar* u *It-Turufnat* ifissru bejniethom kull ma jista' jħoss bniedem imċaħħad minn niesu u mbiegħed mill-art fejn twieled u trabba. Vassallo jidher li jisħaq xi ftit żejjed fuq it-tqanqil taċ-ċaħda u tal-firda, imma niftakru li huwa stess, meta mar l-Eġittu fl-1844, kien ħass nostalġija kbira u kellu jerġa' lura ħin bla waqt. Għalhekk dak li għalina llum jista' jidher ftit u xejn sentimentaliżmu żejjed għal Vassallo u għan-nies ta' żmienu kienet ħaġa minnha. Imbagħad, ma ninsewx li f'dawk iż-żmenijiet kienet għadha kif bdiet l-emigrazzjoni tal-Maltin — kien hemm fostna min saħansitra siefer u mar fil-British Guiana — u għalhekk il-firda li ġġib magħha l-emigrazzjoni ma setgħetx ma tqanqalx il-poeta biex jikteb kif kiteb fuq ħaġa li kienet tolqot mill-qrib il-Maltin ta' żmienu.

It-tielet ħaġa li niltaqgħu magħha fil-poeżija ta' Ġ. A. Vassallo hija d-didattiċismu. Kull ħaġa għandha l-morali tagħha —minnha niġbdu lezzjoni biex tiswielna tul ħajjitna. L-iktar li jidher dan fil-ħrejjef u ċajt li ħareġ fl-1861. Bħala poeżiji ħafna minnhom huma oriġinali fis-sens li ma kenux miktubin minn ħaddieħor qablu, imma fl-istil tagħhom ma setgħux ikunu oriġinali għax bħalma jgħid hu stess "quanto a materiale e composizione di favole, si ha da osservare ch'esse furono e sono sempre di generazione imitatoria" u "in questo genere di poesia il merito par consistere nella maniera di raccontare". (4) Igħidilna huwa stess li x'uħud minnhom huma imitati mill-ħrejjef ta' Luigi Fiacchi, magħruf aħjar bl-isem ta' Clasio, u fost dawn insibu

(4) G. A. Vassallo: *Ħrejjef ovvero Saggi di Favole Morali in Verso scritti in lingua maltese*, Malta, 1861; p. 5.

Il-Hurrieqa u l-Warda u *Il-Qanpiena tal-Fuħħar*. Influwenzawh ukoll fil-kitba tal-ħrejjef il-magħruf De La Fontaine u La Motte, u fost it-Taljani Pignotti. Dwar il-kitba satirika tiegħu m'għanniex x'ingħidu wisq sew għax illum forsi li drajna bl-*istandard* tal-*Brombos* u l-*Ħmar* u l-*Ġannett* ta' l-istess xeħta jidhrilna li ma jagħmlux wisq ġieħ lil Vassallo, kemm wkoll il-għaliex ħafna mill-ħwejjeġ li hu ried jolqot, jikkritika jew iwaqqa' għaċċajt fi żmienu llum ma nifhmuhomx u jitolbu studju fi ktieb ieħor għalih.

Biex napprezzaw aħjar il-ħidma poetika ta' Ġ. A. Vassallo jeħtieġ nieqfu u naraw f'liema stat kien jinsab l-ilsien Malti fi żmienu. Meta twieled Ġan Anton, Malta kienet diġa' għaddiet sewwa taħt il-ħakma tal-Ingliżi. Sakemm kiber u ħa l-professjoni l-interess tiegħu fil-Malti ġagħlu bil-fors isir jaf bit-tfixkil li kien hemm biex ilsienna jinkiteb kif imiss u biex jieħu sura letterarja. U fuq kollox kienet taħkem il-kwistjoni tal-alfabet. Qabel żmienu ,kienu ħarġu alfabet kull wieħed il-Kanonku Għawdxi Agius de Soldanis (1712-1770) u Mikiel Anton Vassalli (1764-1829). Imma minn dawn ta' l-ewwel ma kienx mibni fuq bażi xjentifika biżżejjed u tat-tieni kien artifiċjali u nieqes mill-prattiċità. Malli Malta bdiet tiġi f'tagħha taħt l-Ingliżi bdew jaħsbu biex ixerrdu t-tagħlim fost il-poplu u għalhekk riedu jfasslu kitba bil-Malti għall-iskejjel Imma sakemm il-Malti jidħol fl-iskejjel ta' dak iż-żmien kien jeħtieġ ħafna xogħol u taħbit. Fost il-Maltin li ħabirku ħafna kien hemm Francis Vella u Ġ. Montebello Pulis li bejniethom ħejjew it-triq bil-ħruġ ta' dizzjunarju, grammatka u kotba tal-qari għat-tfal. Biss f'Malta kien għad m'hawnx stampa ħielsa, u stamperija kien hawn waħda biss, tal-Gvern. B'hekk it-tixrid tal-kitba bil-Malti ma tantx setgħet timxi 'l quddiem wisq. Biex tagħqad, l-alfabet li daħħlu fl-iskejjel kien dak imsejjaħ Għarbi-Ruman, li ma kien igħodd xejn għat-tagħlim u qajjem ħafna kritika sa kemm kellu jitneħħa mill-iskejjel. L-għawġ kien li f'dil-ħaġa, bħalma dejjem jiġri hawn Malta, ma kienx hemm għaqda biex jiffissaw darba għal dejjem l-alfabet. Nies ta' rieda tajba kien hemm, imma kulħadd jiġbed lejn naħiet differenti — kulħadd ried li jinkiteb l-alfabet tiegħu. Barra dak ta' Vassalli, kien hemm dak ta' Vella, mibni fuq l-alfabet Ruman, u Dr. S. Zerafa, tas-*Società Medica d'Incoraggimento,* kellu ieħor magħmul mill-ittri tal-alfabet Ruman biż-żieda ta' tnejn oħra għall-*għ* u għall-*għimel*. Mgr. B.G. Bellanti fl-1829 ħareġ b'alfabet b'ittri msejħin *Neshki,* li għadu Ms. (5) G. P. Badger

(5) R.M.L. Ms. 446: *Avvertimenti per la Ristorazione della lingua Maltese*. Dwar l-istorja ta' dan il-Ms. ara t-*Times of Malta* tat-28.3.51 u tat-30.3.51.

ippropona alfabet fuq dak Ruman fl-1841, waqt li Rev. Schlienz ried li l-Malti jinkiteb bl-ortografija tal-Għarbi (6). Biex jaqtugħha darba għal dejjem ir-Rettur tal-Università, il-Kanonku Emanuele Rosignaud, laqqa' flimkien id-dilettanti tal-Malti fl-1840; imma bid-diskussjonijiet li saru ma waslu mkien u spiċċaw biex l-alfabet li għamlu dawruh bejniethom mingħajr ma ħadd seta' jagħmel osservazzjonijiet fuqu (7).

L'interess ta' barranin bħal Schlienz u Badger fil-Malti ma kienx biss ta' xeħta letterarja jew filoloġika. Minn snin qabel ic-*Church Missionary Society* kienet xeħtet għajnha fuq il-Mediterran għat-tixrid tal-ħidma u t-twemmin tagħha, u fl-1815 Rev. William Jowett kien offra ruħu u ġie joqgħod Malta biex imexxi x-xogħol ta' dik is-soċjetà fil-Mediterran. Fost ix-xogħol li għalih Malta kienet meqjusa bħala l-aħjar ċentru għat-tixrid tal-missjonijiet kellu jkun hemm it-tmexxija tal-istampa, it-traduzjoni tal-kotba jew ta' bċejjeċ mill-Bibbja, u il-ħruġ ta' xi pubblikazjoni, f'bosta ilsna, għall-pajjiżi tal-qrib (8). Nafu li din is-Soċjetà rnexxielha taqleb għall-Malti xi kotba tal-Bibbja u l-Erba' Evanġelji, u li għal dan ix-xogħol kienet inkarigat lil M. A. Vassalli u lil wieħed Peppu Canolu. Żmien wara, fl-1845, mill-istamperija ta' M. Weiss deher f'Malta ktieb ta' madwar 450 paġna imsejjaħ *Ktieb it-Talb ta' Aalenia eċċ.*, li kien kitbu Rev. M.A. Camilleri, qassis li kien qaleb u sar Protestant u spiċċa biex laħaq Isqof ta' Ġibiltà (9). Issa dan kollu seta' jsir il-għaliex, għad li ħadd ma seta' jkollu stamperija qabel l-1839, il-Gvern kien ta permess liċ-*Church Missionary Society* biex jiftħu stamperija hawn Malta ħalli jxerrdu l-kitba reliġjuża u l-kotba tal-iskola max-xtajta tal-Mediterran. Bħalhom ukoll kellu permess għal stamperija d-dipartiment tal-Kummisarjat u, qabel, kien ingħata wkoll lil Soċjetà Missjunarja Amerikana u lil Soċjetà ta' "English Independents". Imma mill-bqija ħadd ma seta' jiftaħ stamperija u fost dawk li applikaw u ma tawhomx kien hemm wieħed Luiġi Tonna li ried jiftaħ waħda l-Belt u li fost l-oħrajn kien beħsiebu jistampa x-xogħlijiet tal-Maltin

(6) Rev. C. F. Schlienz: *Views on the improvement of the Maltese Language and its use for the purposes of education*, 1838.

(7) Ara l-artiklu "Alfabeto Maltese" f'*Il Filologo*, Nru. 34 tat-28 ta' Frar, 1881. p. 19.

(8) Wm. Jowett: Christian Reasearches in the Mediterranean from MDCCCXV to MDCCCXX in furtherance of the objects of the Church Missionary Society, 3rd. ed. London, 1824.pp. 376-8.

(9) Ara n-nota ta' A. Cremona fuq Rev. M.A. Camilleri f'*The Sundial*, Vol. 4, No. 8, p. 13.

hawn Malta flok li jkollhom jibaghtuhom barra (10). Imma wara daqs din ħidma u daqs dan infiq ta' flus ma jidhirx li qatt irnexxielhom jimpressjonaw il-Maltin u jħajruhom jibdlu t-twemmin tagħhom. Nisiltu dil-biċċa mir-"Royal Commissioners Report" tal-1838: "...... *The zealous endeavours of the Protestant missionaries to convert the Maltese from the Catholic faith have been helped by the ample funds placed at their command, and by the actual law and practice with regard to printed publications; but with all their zeal, and all these extrinsic helps, their endeavours have been wholly or nearly fruitless. The attacks which they have made on the Catholic faith, in writings imported or printed at the missionary press, have scarcely met with a reader amongst the native population. The conversions from the Catholic religion, since the establishment of the British Government, have been five or six*". Dwar din il-ħidma biex jinqdew bil-Malti ħalli n-nies jitbiegħdu mill-fidi nġibu il-kliem tat-tabib Charles Casolani fil-ktieb tiegħu *Suggestions with regard to the General Administration and Internal Affairs of Malta* (1867, p. 33):— "*Large sums of money have been thus expended for the gratuitous distribution of innumerable Bibles and books on religious subjects, as well as for Masonic Lodges, etc., but what above all at the time gave the greatest pain to right-thinking men at Malta was the distribution of money to all those who attended their open air preaching, thus taking advantage of the then prevailing famine. Many utterly destitute did attend; but, much to the disgust of the zealot, who preached in the vernacular idiom, the famished congregation were seen reciting the Rosary while he was preaching*".

Imma mhux il-barranin kollha kellhom dal-ħsieb f'moħħom. Ma nistgħux ma nsemmux il-ħidma ta' J. Somerville, li kien Maġistrat ta' Għawdex, u li għal bosta snin dam jistudja l-Malti, igħin il-ħruġ ta' kotba bil-Malti u jdomm dizjunarju tal-Malti... bil-kliem imfisser b'ħamest ilsna (11). Min-naħa l-oħra anqas ma rridu ninsew insemmu li fost il-Maltin kien hemm nies li deħru riedu jġibu 'l quddiem il-Malti mhux għax qalbhom kienet taħraqhom imma għax għarfu li fl-aħħar mill-aħħar la aħna Maltin qatt ma jista' jitwarrab il-Malti biex floku ddaħħal f'kollox it-Taljan. U hekk insibu li wara kollox, ix-xogħol tagħhom ma kienx nieqes mis-siwi tiegħu. Wieħed minnhom kien it-tabib Gaetano Laferla il b'wiċċu minn quddiem kiteb fl-

(10) Charles Casolani: *Suggestions with regard to the General Administration and Internal affairs of Malta*, London, 1867. Appendix A. p. 49.
(11) Ara *The Harlequin tat-18 ta' Lulju*, 1839.

1841 "E questo fù il motivo che mi confermò nella opinione doversi coltivare la nostra lingua nativa" (12). Dr. Laferla jgħarrafna wkoll li hu ried li jkun hemm għaqda biex twaqqaf alfabet wieħed, għax dan mhux xogħol ta' bniedem waħdu. U hekk f'Ottubru tal-1836 kien stieden is-sinjuri Dr. Saċ. Serafino Marmara, Professur tal-Lhudi fl-Università, il Dun Ludovik Mifsud, it-tabib Stefano Zerafa, Dr. Ferd. Caruana Dingli, Luigi Rosato u Salvu Gatt minn Ħaż-Żebbuġ, li ltaqgħu kemm-il darba għand wieħed kunjomu Tonna biex isawwru alfabet. Imma dik il-ħabta, kif rajna, kien għad m'hawnx l-istampa ħielsa u l-alfabet ma setgħux jistampawh. Mal-ħelsien tal-istampa u malftuħ tal-iskejjel tal-Gvern fir-rħula dak l-alfabet, li kien l-Għarbi-Ruman, stampawh u miegħu ħarġu ħafna tavoli u kotba tal-qari għall-iskejjel. Imma l-alfabet ma ngħoġobx. Fost oħrajn Dun Salv. Cumbo, Professur tat-Teoloġija fl-Università, li kien ilu jikteb fuq il-ħtieġa tal-Malti fil-ġurnal tiegħu *Il Filologo* (1839-1841), baqa' jinsisti li din tal-alfabet kellha tinqata' minn għaqda ta' nies li jinteressaw rwieħhom u li jkunu lesti biex iċiedu kull wieħed xi ftit mill-fehma tiegħu għall-ġid ta' kulħadd. (13). Maż-żmien donnu seħħ dan, u nsibu li nies ta' rieda tajba ltaqgħu flimkien u waqqfu *Accademia Filologica Maltese* li bdiet toħroġ perjodiku *Il Malti* fil-15 ta' Lulju, 1843. Fit-tielet numru naqraw: "Meta nfetħu l-iskejjel tal-Gvern ilqari Malti kellu jkun il-bidu tat-tagħlim tagħhom... B'għaġeb kbir, wisq Maltin stagħġbu meta raw dan il-qari bil-ftit il-ftit imwarrab minn dawk l-iskejjel u fl-aħħar minsi bħalkieku xejn. U x'kien dak li ġieb dan kollu? Kien jewwilla t-taħbit ta' dik ilkitba f'dak iż-żmien maħsuba nofsha Għarbija u nofsha lè? Issa lè b'dil-kitba". Din l-akkademja l-ħsieb tagħna kien li l-alfabet Malti jkun l-istess bħal tat-Taljan. Għalhekk naqraw "... x'hemm aħjar għalihom (il-Maltin) ħlief li jiktbu lkoll il-Malti bħat-Taljan? X'uħud... imlaqqgħin flimkien taħt l-isem ta' Akkademia Filoloġika Maltija, feħsiebhom jiktbu u jxerrdu ma' Malta u Għawdex din il-gazzetta biex idarru l kulħadd jaqra u jikteb il-Malti bħalhom" (14). Għalkemm dawn ukoll kienu għadhom m'għarfux x'kien jeħtieġ tassew biex issawwar alfabet sewwa, kienu ġenwini biżżejjed fil-ħsieb tagħhom u għalhekk widdbu lill-poplu "...... U nwissukom li ma tmorrux tisimgħu x'uħud li juru rwieħhom ma jridux it-tagħlim l-ilsien Malti (ħaġa li aħna nsibu ta' ħtieġa kbira), għax dawk l-uħud jew ma

---

(12) *Il-Filologo*, Nru. 37, tas-17 ta' Ġunju, 1841, p. 44.

(13) *Il Filologo*, Nru. 34, p. 20.

(14) *Il-Malti*, Nru. 1, p. 1.

jħttxux il-ġid tagħkom jew... ma jridux jitħabtu żejjed biex jarawkom aħjar milli intom". L-Akkademja kienet tiltaqa' kull ħmistax u fil-laqgħat l-ikbar xogħol kien ikun fuq id-dħul tal-Malti fit-tagħlim tat-tfal. Mixgħulin mis-sejħa ta' M. A. Vassalli għal tagħlim il-Malti, li naqraw fit-tielet numru tal-gazzetta tagħhom, fissru ruħhom hekk: "U għaliex ma jistax ikollhom tagħlim bil-lsien tagħhom? ma hemmx ilsien li ma jistax jinġieb fil-kitba; mela ma narawx il-għaliex ilsien Malti ma għandux ukoll ikun miktub bħall-oħrajn kollha u hekk ikun jiswa għal tagħlim il-poplu (15). Fost xogħol ieħor l-Akkademja ħasbet biex toħroġ ktieb ċkejken imsejjaħ *Tagħlim il-Qari Malti* "imqassam b'taqsim ġdid u għat-tfal wisq ħafif; bih uriet kif għandu l-Malti jkun miktub u kif għandu jinqara. Għalhekk ukoll ma' kull waħda minn dawk it-taqsimat li fihom hu mqassam, għajr l-ittri msieħbin flimkien, hemm ukoll kitbet wisq kelmiet biex bihom jidher kif dawn mill-ittri joħorġu" (16).

Mat-twaqqif ta' dan l-Akkademja nistgħu ngħidu li tibda l-ħidma letterarja bil-Malti ta' G. A. Vassallo. Mit-tieni numru ta' *Il Malti* fl-1843 bdew jidhru l-poeżiji tiegħu bl-inizjali Ġ.A.V., u qabel dan fl-istess sena wkoll ħareġ ktieb żgħir ta' versi miktubin minnu, ktieb stampat bl-alfabet ftit mibdul minn dak tal-Akkademja, li tagħha kien imsieħeb, billi kienu għadhom ma tlestewx it-tipi meħtieġa. Ix-xogħlijiet ta' poeżija bil-Malti miktubin minn Ġ.A. Vassallo huma:

Il-Ġifen Torc — poema epiku miktub fl-1842 u stampat l-ewwel darba fl-1853. Reġa' deher għalih waħdu, maħruġ taħt l-inizjali N.N., fl-1855, imbagħad mill-ġdid fl-1864, meta stampaw għat-tieni darba il-ktejjeb tal-poeżija tal-1853. Deher ukoll fil-*Cotba tal-Mogħdija taż-Żmien,* Nru. 47, 1905, u ilu ftit ħareġ b'kelmtejn qabel mill-Professur Ġ. Aquilina (1949).

Mogħdija taż-żmien f'Ilsien Malti, Malta, pp. 24, stampat minn Cumbo, 1843; (2ni. ediz. miżjuda, pp. 51, 1853.)

Għal Chitarra ossia Collezione di nuove poesie maltesi sul gusto delle popolari, pp. 64, Malta, Tip. Paolo Cumbo, 1851. (17).

Hrejjef ovvero Saggi di Favole Morali in Verso scritti in lingua Maltese, Malta, Tip. Edoardo L. Franz, [1861].

Poesie Maltesi ad uso delle scuole Primarie, Malta, 1853; 2ni ediz. 1864. (tieni u tielet u raba' taqsima).

(15) *Il Malti,* Nru. 3, p. 11.

(16) *Il Malti,* Nru. 58 ta' 17 ta' Frar 1844.
huma ta' Vassallo għax insibuhom stampati jew f'*Il Malti* bl-inizjali tiegħu G.A.V. jonkella taħt ismu mal-*Poesie Maltesi* fl-1864.

(17) L-isem tal-awtur ma jidherx f'dan il-ktejjeb, imma l-poeżiji jidhru li huma ta' Vassallo għax insibuhom stampati jew f'*Il Malti* bl-inizjali tiegħu G.A.V. jonkella taħt ismu mal-*Poesie Maltesi* fl-1864.

Ħreijef u Ciait bil Malti, Malta, 1863. Stampat mill-ġdid fl-1895.

Barra dawn għandu ħafna poeżiji oħra mxerrdin f'ġurnali ta' dak iż-żmien, li x'uħud minnhom irnexxielna nġibu f'din il-ġabra, u kien ħalla wkoll Mss bċejjeċ ta' melodrammi u l-versjoni Maltija tad-dwett Michelotto u Montalbano tal-opra *Chiara di Rosemberg* li aktarx intilfu mal-Mss l-oħra li ħalla.

Bil-Malti kiteb ukoll:

Il-Ħajja tal-Appostlu Missierna San Pawl, Malta, 1858.
Ġesù Kristu fid-dinja, Malta, 1861
Storja ta' Malta miktuba għall-Poplu Malti, Malta, 1862.

Għalina hawnhekk l-iktar li jinteressana Vassallo bħala poeta Malti. Issa l-ħidma poetika ta' Ġ.A.V. tista' tinqasam fi tnejn. Fl-ewwel waħda għandna l-poeta żagħżugħ, mimli ħeġġa għall-Malti, irid juri li l-Malti tista' ddawwru u tilwih kif trid biex tfisser bih it-tqanqil tal-qalb bil-metri kollha tal-poeti barranin. U għalhekk narawh jitħabat biex jikteb poema epiku li qablu ma kien kiteb ħadd bħalu (u ftit kitbu warajh), biex jerfa' l-vers tal-poeżija popolari mill-art fejn kienet titkaxkar u jinfexx f'lirika sabiħa li mqar illum għadha tinħass friska daqs meta nkitbet l-ewwel darba. Imbagħad, mill-1860 sa mewtu ntefa' għall-kitba tal-ħrejjef morali u ċajt satiriku, moħħu biex juri n-nuqqasijiet tal-bnedmin ta' żmienu u fl-istess ħin igħallem, jagħti gost u juri t-triq id-dritta lil sħabu. Bħala poeżija jidhrilna li hemm qabża kbira bejn dawn iż-żewġ taqsimiet, sew għax ta' l-aħħar huma ta' natura differenti imma aktar għaliex jidhru ftit imqanzħa, imġebbda u l-ħsieb didattiku jidher wisq fil-wiċċ u hekk jgħarraq u joħnoq kull ispirazzjoni li seta' kellu l-kittieb. Issa billi, kif urejna, dawn il-ħrejjef u ċajt diġà kienu miġburin fi żmienu, dehrilna li hawnhekk m'għandniex nerġgħu nġibuhom kollha. Għalhekk f'din il-ġabra sa jidhru biss xi ftit minnhom biex wieħed jista' jieħu idea tal-kitba tiegħu moraleġġjanti. Il quddiem forsi għad jingħaqdu ż-żewġ kotba tal-ħrejjef u jsir studju fuqhom kif imiss.

Ġ. A. Vassallo kiteb fi żmien meta l-klassijiet edukati u għolja tal-gżira kienu għadhom ma jridux jafu bil-Malti. Il-firda bejn il-klassijiet kienet tista' tgħid tingħaraf mill-imħabba li wieħed kellu lejn il-Malti. Spirtu ta' egoiżmu imnissel minn preġudizzi qodma kien iħerri l-qlub tal-aħjar elementi fost il-Maltin li setgħu bi ftit ta' rieda tajba jerfgħu l-poplu bit-tagħlim u bil-kitba. Imma l-ebda professjonist ma kien joħlom li jikteb bil-Malti. Il-Malti tajjeb biss għall-kurunelli tal-qaddisin! Il-poplu kien għadu lura wisq u Ġ. A. Vassallo, li kellu qalbu kbira u li kien huwa nnifsu wild il-poplu, ma riedx iħallih

fil-għera u fl-injoranza. Għalhekk lil sħabu qallhom (18).

Persone politissime, a disdegno
Deh! non abbiate ch'in maltese io scriva;
Chè se di voi nol istimate degno,
Pel popolo alcun pro se ne deriva.

Del popolo io sono, ed a lui pegno
D'amore do nel poco, dove arriva
La penna cui mi die povero ingegno
Onde fatti e costumi gli descriva.

Non plauso d'accademia mi fa gola,
Non la scienza superba; sol m'aggrada
Quanto al popol servir possa di scola.

Seria o giocosa la parola cada,
Greca o latina, vò una cosa sola:
Che sparsa in vano ella giammai non vada.

Rajna mela li Ġ. A. Vassallo ried jikteb biex jgħallem il-poplu ż-żgħir. Xtaq li l-poplu jkollu kotba miktuba sewwa x'jaqra — mhux bilfors fuq argumenti reliġjużi. Għal daqshekk fl-1861 fisser il-fehma tiegħu li kien jixraq ikollna storja ta' Malta miktuba bil-Malti biex tqanqal l-interess tal-poplu fil-ġrajja politiċi ta' pajjiżu sew fl-imgħoddi kemm tal-lum u jsodd il-ħluq ta' dawk il-gustużi li jmaqdru u jwaqqgħu għaċ-ċajt dak li jmissna ngħożżu bħala qadim. Imma naqraw kliemu stess biex naraw għala l-istorja ta' Malta li ħareġ fl-1862 kitibha bil-Malti: "Ma ngħidux li wieħed għandu jkun jaf kullma ġara u jiġri kullimkien, iżda għall-anqas dak li jkun ġara f'pajjiżu. Sabiex ikun jaf dana jeħtieġ ikollu xi kotba li fihom jista' jaqra, miktuba fil-lsien tiegħu, jew f'ieħor illi jifhem; iżda l-wisq minn nies ma jifhmux sewwa ħlief tagħhom: jekk dawn immela ma jkollhomx il-ktieb li jaħtieġu miktub fil-lsien li jafu, li tgħallmu sa mill-ħalib; dawna jibqgħu għala dejjem bla ma jafu l-istorjá ta' pajjiżhom. Għal daqshekk immela dehrilna xieraq u sewwa illi niktbu bil-Malti edak li ġara f'edawna l-gżejjer fiż-żmenijiet l-imgħoddija..."

Barra mill-bruda tan-nies għall-kitba kien hemm haġ'oħra fi żmien Vassallo li kienet taqta' qalb dak li jkun li jikteb bil-Malti. F'Malta kien għad ma hawnx liġi tal-istampa li tħares l-interessi tal-kittieb. Wieħed jikteb xi ħaġa, tingħoġob u l-għada tidher kelma b'kelma f'xi ġurnal taħt b'isem ieħor, jon-

(18) *Ara Ħrejjef u Ċajt bil Malti* eċċ, edizzjoni tal-1895. p. 7.

kella f'edizzjoni oħra, bla ma jkun jrid il-kittieb. Milli jidher, it-tieni darba li ħareġ *Il-Ġifen Tork* kienet xi ħaġa hekk, għax fuq il-faċċata ta' barra taħt it-titlu naqraw "Canto epico maltese di N.N.". Issa kulħadd kien jaf li kien kitbu Ġ. A. Vassallo. L-istess il-poeżija *Qronfla lil Luiża,* li dehret fil-ktieb tal-poeżiji tal-1843, reġgħet ħarġet taħt l-inizjali E.L. fil-ġurnal *In-Nemus* fis-16 ta' Lulju, 1870, ftit wara l-mewt ta' Vassallo. Issa dan k'en igħodd għall-kitba kollha, imma l-iktar bil-Malti. Ġ.A.V. stess igerger minn dil-biċċa fl-1861 u jgħid: *"Non un libro di storia soltanto in maltese, molti benì utili sritti, in altre lingue ancora, sarebbero di frequente quivi pubblicati, se legge fossevi che la proprietà letteraria in qualche modo assicurasse. Ma pubblicato fra noi alcunchè di lodevole in Maltese specialmente, eccovi tosto scellerata riedizione da potersene gli esemplari con meno di prezzo spacciare, e una risata, per giunta, sul muso dell'autore o editore".* (19). Fil-fehma ta' Vassallo ma kienx hemm għalfejn li l-*copyright* jibqa' jgħodd għal tliet ġenerazzjonijiet, l-iktar għal kitbiet qosra, imma mhemm xejn ħażin li jkun hemm privativa għal żmien limitat favur min joħroġ xi kitba oriġinali. B'hekk jitħajru iktar nies li jiktbu u t-tagħlim fost il-poplu jikber. Dan kien meħtieġ iktar u iktar il-għaliex sal-1861, skond il-poeta tagħna, bil-Malti ftit li xejn kien hawn kotba x'wieħed jaqra, tneħħi xi kitba sagra li l-poplu kien jaqra u jitgħallem bl-amment bħala divozjoni.

X'ingħidu għall-poeżija f'Malta qabel jew meta Vassallo kien għadu kemm kemm beda jikteb? M'hemmx għalfejn inġibu hawnhekk il-versi li Ninu Cremona ġabar u ħareġ fin-Nru. 7 ta' *Leħen il-Malti* fl-1931. Lill-qarrej ngħidulu biss li, barra dawk k'en hemm ukoll sunett ta' siwi letterarju żgħir ħafna, miktub minn Agius de Soldanis, li jiena stampajt fil-*Berqa* tal-5 ta' Marzu 1948, u xi versi oħra li sa nsemmu biex wieħed iżid dejjem ma' dak li ġa nġabar. Għal dawn tgħodd ukoll il-kelma ta' Cremona, i.e. li qed niġbruhom "mhux biex nuri l-ħlewwa, ġmiel jew qawwa tal-vers Malti sa minn żmien l-ewwel għajta tiegħu", imma "bħala tifkira ta' dak il-ftit weraq niexef minn xtieli xagħrija li dehru l-ewwel darba fil-ġnien, illum imżejjen ġmielu, tal-kitba Maltija. La tħarsux għalhekk lejn il-għamla, il-lewn tal-ward ta' dawn ix-xtieli, iżda lejn il-qedem tagħhom".

Fl-1818 hawn Malta deher ktieb bl-Ingliż (2ni ediz.) jismu *Poems upon Several Subjects* u l-aħħar żewġ poeżiji kienu qlib mill-Malti. Il-kliem bl-Ingliż kien ta' Mrs. Iliff, li traduzzjoni oħra minn tagħha dehret fl-*Arlekkin* (Nru. 42—1838). Waħda

(19) Ara *Ħrejjef ovvero Saggi di Favole Morali* eċċ., Malta 1861, p. 4.

minn daż-żewġ poeżijiet ġiebha l-Professur G. Aquilina fl-istudju tiegħu fil-*Muża Maltija* (1948). L-oħra kienet din:—

Kemm kieku jgħanni w jibki
Għal dik il-qalb il-vera ngrata!
Ma l-ktajjen tal-imħabba
Forsi norbot f'dil-ġurnata.

Ħabbejt qalb ta' bla imħabba.
Kienet tmissni din il-piena?!
Min rani f'din ir-rabta
Minni żgur ġietu xi ħniena.

Fejn kont il-maħbub ta' qalbha
Issa daż-żmien tiddisprezzani,
B'għajn supperva tħares lejja
Tidħaq bija fejn tarani.

Għal imħabbti jkollha terġa'
Għax bħali ma ħabbha ħadd:
M'issa jiena nwebbes qalbi
Lejha iżjed ma nħares qatt.

F'Ottubru tal-1839 ħarġet poeżija bil-Malti fir-raba' numru tal-*Malta Penny Magazine* (1839-1841), maħruġ minn J. Richardson. Isem il-kittieb ma deherx, imma erba' snin wara, meta l-poeżija reġgħet ħarġet bi traduzjoni bit-taljan f'*Il-Malti* (p. 29), kien hemm nota li l-kliem kien ta' Vinċenzo Caruana, minn Bormla, Segretarju tal-Isqof Labini u Latinist tajjeb li, skond Ġ.A.V. f'*L'Arte* (Nru. 52) kiteb poeżiji bil-Latin, Talian u Malti, u miet madwar l-1824. Il-versi kienu jġibu l-isem *Fuq il-Mewt ta' Napuljun il-Kbir,* u kienu reġgħu dehru fl-istess sena fil-ġurnal *Diogene* tal-5 ta' April, 1843. Il-versi ma jogħlewx wisq, kif wieħed jista' jara malajr:—

Is-slaten quddiemu
Ilkoll mismutin,
Taħt qawwtu, taħt ġiemu,
Ġew huma neqsin.

Tafux min jinsab
F'din ix-xagħra midfun?
Hawn hu taħt it-trab
Il-kbir Napuljun.

Dan hu dak li rieghed
U mela l-art b'ismu;
Araħ issa qiegħed
Mardum hawna ġismu!

Ejjew, ja bnedmin,
Madwar dan il-qabar,
U kollkom sektin
Is'mew dan il-ħabar.

Met'iżda kburitu
Għoliet sas-smewwiet,
Murija ċkunitu
Kemm fis hija ġiet.

Mijiet tal-eluf,
Imxew huma miegħu,
Sa l-aktar begħed truf
Għall-għoġba biss tiegħu.

Iżda Alla mis-sema
Biss b'nefħa ta' riħ
Wisq minnhom fl-art rema
W temmuhom l-irsieħ.

Għax dan il-kbir Alla
Bid-dieher ried juri,
Li jkunu tiegħu jtalla'
U jgħaddas il-kburi.

Min qabel ġie mfaħħar
B'wisq qima u wisq ġieħ,
Dan kollu tar fl-aħħar
Ma' żiffa ta' riħ.

U baqgħet mitfija
F'lejl l-aktar mudlam,
Il-leħħa tad-dija
Li nissel mill-ħram.

Fuq ġebel misrud
Imbagħad mismum,
Ġie miekla tad-dud,
Hawn mejjet mardum.

Tad-dinja, o kobrija,
Għal kemm int merfugħa,
Kemm inti kburija
Tal-ġenn u tal-frugħa!!

Morru issa, o bnedmin!
Dan il-qabar li rajtu.
W il-kliem, ħasbenin,
Istqarru li smajtu.

(Fadal)